

MACIEJ GUTOWSKI

POTRĄCENIE USTAWOWE W STOSUNKU DO CESJONARIUSZA W ŚWIETLE PRZEPISÓW O PRZELEWIE WIERZYTELNOŚCI

I. WPROWADZENIE

Zasadą jest, że w stosunkach obligacyjnych występują prawa podmiotowe względne, które przysługują konkretnemu podmiotowi – wierzycielowi, a skierowane są przeciwko indywidualnie oznaczonej osobie, jaką jest dłużnik. Bywa jednak tak, że występuje tzw. rozszerzona skuteczność prawa obligacyjnego poza ścisły stosunek względny, zwykle z uwagi na ochronę interesów dłużnika. Dłużnik nie jest stroną umowy cesji wierzytelności, a nawet dla skuteczności przelewu nie jest wymagane zawiadomienie dłużnika o cesji. Jest on więc szczególnie narażony na ewentualne naruszenie praw wskutek przelewu wierzytelności. Szczególnie ciekawy wyłom w stosunku do istoty prawa względnego występuje na gruncie przepisów o przelewie wierzytelności w odniesieniu do instytucji potrącenia. Następuje tutaj zetknięcie dwóch zasad:

1) wynikającej z konieczności ochrony dłużnika zasady niepogarszania sytuacji prawnej dłużnika wskutek cesji, który nie ma żadnego wpływu na przelew i nie może ponosić ryzyka rozporządzenia wierzytelnością bez jego wiedzy i zgody,

2) zasady ochrony pewności obrotu i praw działającego w dobrej wierze cesjonariusza, który w stosunku do dłużnika cedowanej wierzytelności zajmuje jedynie pozycję wierzycielską i w stosunku do którego dłużnikowi nie przysługuje przeciwstawna wierzytelność.

II. UWAGI OGÓLNE O POTRĄCENIU

Instytucję potrącenia ustawowego normuje przede wszystkim przepis art. 498 k.c. Problem zależnego od woli stron potrącenia umownego nie jest przedmiotem tego artykułu¹. Przepis art. 498 § 1 k.c. normuje dopuszczalność potrącenia w sposób następujący: „Gdy dwie osoby są jednocześnie względem siebie dłużnikami i wierzycielami, każda z nich może potrącić swoją wierzytel-

---

¹ Odnośnie do potrącenia umownego por. K. Gandor, *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 1 – *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, Wrocław 1981, s. 853 i n.; J. Lachowski, *Kompensata umowna a potrącenie ustawowe*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2000, nr 9, s. 41 i n.; W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1994, s. 256.

ność z wierzytelności drugiej strony, jeżeli przedmiotem obu wierzytelności są pieniądze lub rzeczy tej samej jakości oznaczone tylko co do gatunku, a obie wierzytelności są wymagalne i mogą być dochodzone przed sądem lub przed innym organem państwowym”. Potrącenie jest więc dopuszczalne, jeżeli zaistnieje tzw. stan potrącalności, tj. jeżeli spełnione są następujące przesłanki².

1. Jednorodzajowość świadczeń

Potrącenie dotyczy przede wszystkim wierzytelności o charakterze pieniężnym. Możliwe jest również potrącenie wierzytelności dotyczących rzeczy oznaczonych *in genere*, choć praktyczne znaczenie tej możliwości jest znikome. Takie unormowanie pozwala prawidłowo obliczyć zakres potrącenia oraz wykluczyć niekorzystną dla wierzyciela sytuację, w której byłby on pozbawiony możliwości uzyskania świadczenia innego aniżeli to, które sam zobowiązany jest spełnić.

2. Wymagalność wierzytelności

Aby potrącenie było możliwe w odniesieniu do obydwu przeciwstawnych wierzytelności, obowiązek świadczenia musi być zaktualizowany. Jednakże, w myśl przepisu art. 501 k.c., odroczenie wykonania zobowiązania udzielone przez sąd albo bezpłatnie przez wierzyciela nie wyłącza potrącenia.

3. Zaskarżalność

Wierzytelność przestawiona do potrącenia musi być zaskarżalna. Wierzyciel musi mieć możliwość dochodzenia wierzytelności przed sądem lub innym organem państwowym, a w końcowym efekcie – skierowania do egzekucji w celu przymusowego ściągnięcia należności. Potrącenie bowiem zmierza do osiągnięcia efektu będącego w pewnym sensie surogatem egzekucji przymusowej. W drodze jednostronnej czynności prawnej następuje umorzenie przeciwstawnej wierzytelności, która – wobec braku potrącenia – mogłaby być egzekwowana.

4. Wzajemność wierzytelności

Wzajemność taka rozumiana jest w tym sensie, że dwie osoby muszą być jednocześnie względem siebie dłużnikami i wierzycielami. Nie musi to być – i zwykle nie jest – umowa wzajemna. Umowy wzajemne polegają na wymianie dóbr odmiennego rodzaju, więc potrącenie z samej ich istoty staje się możliwe dopiero w przypadku przekształcenia się świadczenia pierwotnego w świadczenie odszkodowawcze. Tożsamość stron jest jednak warunkiem potrącenia.

² Por. np. K. Gandor, op. cit., s. 856 i n.; Z. Radwański, *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 1997, s. 275 i n.; R. Sadlik, *Zarzuty dłużnika przy obrocie wierzytelnościami*, „Prawo Spółek” 2002, nr 4, s. 38.

Przedstawiający dużą doniosłość praktyczną wyjątek od tej zasady (art. 513 k.c.) jest właśnie przedmiotem tego artykułu.

Uwagi natury ogólnej należy uzupełnić kilkoma słowami o sposobie dokonywania potrącenia oraz o jego konsekwencjach prawnych. Sposób dokonywania potrącenia określa przepis art. 499 k.c., który stanowi, że „potrącenia dokonywa się przez oświadczenie złożone drugiej stronie. Oświadczenie ma moc wsteczną od chwili, kiedy potrącenie stało się możliwe”. Skutkiem potrącenia – w świetle przepisu art. 498 § 2 k.c. – jest umorzenie wzajemnych wierzytelności, do wysokości wierzytelności niższej. Zasadniczo, w myśl stanowiska doktryny i judykatury, oświadczenie o potrąceniu może być złożone w sposób wyraźny lub dorozumiany. Wskazuje się w szczególności, że „Nie jest konieczne wyraźne stwierdzenie, iż dłużnik potrąca swoją wierzytelność z wierzytelnością drugiej strony, lecz wystarczy ujawnienie przez niego woli umorzenia obu wierzytelności przez ich wzajemne przeciwstawienie (art. 60)”³. Tradycyjne stanowisko Sądu Najwyższego akceptuje takie rozumienie sposobu dokonywania potrącenia⁴. W nowszym orzecznictwie widoczna jest jednak bardziej formalistyczna tendencja, zmierzająca w kierunku dokładnego oznaczania i precyzowania podlegających potrąceniu wierzytelności w toku postępowania sądowego: „Zarzut potrącenia jest formą dochodzenia roszczenia zrównaną w skutkach z powództwem. Podlega zatem wymaganiom stawianym wobec pozwu co do określenia żądania, przytoczenia okoliczności faktycznych uzasadniających żądanie oraz wskazania dowodów. W szczególności zgłaszający zarzut potrącenia w procesie ma obowiązek określić swoją wierzytelność, wykazać jej istnienie i w kategorięczny sposób wyrazić wolę potrącenia w celu wzajemnego umorzenia skonkretyzowanych wierzytelności (art. 499 w związku z art. 498 § 1 i 2 k.c.)”⁵. Pomiędzy przywołanymi orzeczeniami zachodzi pozorna tylko rozbieżność, gdyż wynika ona z dualistycznej natury potrącenia: jako zarzutu prawa materialnego i procesowego. O ile w postępowaniu sądowym formalistyczne rozumienie dokonania potrącenia może być akceptowalne, to – w świetle art. 60 k.c. – nie sposób przenieść go na grunt prawa materialnego. Wobec braku unormowania szczególnego dotyczącego sposobu składania oświadczenia woli o potrąceniu, zastosowanie znajdzie określona w powyższym przepisie reguła, zgodnie z którą wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób dostateczny, w tym również w postaci elektronicznej. Na gruncie tej definicji legalnej przyjąć należy, że oświadczeniem woli jest każde zachowanie się podmiotu prawa cywilnego, które ujawnia w sposób dostateczny wolę tego podmiotu wywołania skutków w sferze prawa cywilnego⁶. Ponieważ prze-

³ T. Wiśniewski, *Komentarz do kodeksu cywilnego, Księga trzecia – Zobowiązania*, t. III, Warszawa 1996, s. 476.

⁴ Por. postanowienie Sądu Najwyższego z 9 marca 1972 r., III PZP 2/72, LEX nr 7071.

⁵ Por. wyrok Sądu Najwyższego z 18 kwietnia 2000 r., III CKN 720/98, LEX nr 51368.

⁶ Odnośnie do definicji oświadczenia woli por. J. Gwiazdomorski, *Próba korektury pojęcia czynności prawnej w: Prace z zakresu prawa cywilnego i prawa na dobrach niematerialnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1974, s. 57 i n.; A. Jędrzejewska, *Koncepcja oświadczenia woli w prawie cywilnym*, Warszawa 1992, s. 73 i n.; Z. Radwański, *System prawa prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, t. II, Warszawa 2002, s. 32. A. Wolter, *Problematyka ogólna czynności prawnych w Kodeksie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 11, s. 670; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1999, s. 253-254; A. Jędrzejewska, *Wpływ woli wewnętrznej na koncepcję oświadczeń woli w polskiej judykaturze*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 11, s. 75 i n.; K. Gandor, *Konwersja nieważnych czynności prawnych*, „Studia Cywilistyczne” 1963, t. IV, s. 59; B. Gawlik, *Procedura zawierania umowy na tle ogólnych przepisów kodeksu cywilnego (art. 66-72 k.c.)*, Kraków 1978, s. 97.

pisy k.c. nie modyfikują tej ogólnej zasady w odniesieniu do instytucji potrącenia, nie sposób przyjąć, że skutki materialnoprawne potrącenia mogłyby zaistnieć jedynie w razie zaistnienia dodatkowych, nieuregulowanych normatywnie przesłanek.

III. PRAWO DO POTRĄCENIA – CHARAKTERYSTYKA UPRAWNIENIA

Analizę mechanizmu funkcjonowania tego prawa na tle przepisów o przelewie powinna poprzedzać krótka charakterystyka „prawa do potrącenia”. W teorii prawa cywilnego prawo podmiotowe definiuje się w sposób następujący: „Prawo podmiotowe jest to pewna złożona sytuacja prawna wyznaczona podmiotom przez obowiązujące normy i chroniąca prawnie uznane interesy tych podmiotów. Na sytuację tę składają się wolne – w aspekcie normatywnym – zachowania psychofizyczne i konwencjonalne podmiotu uprawnionego, z którymi sprzężone są zawsze obowiązki innego podmiotu lub innych podmiotów, przy czym z reguły (to znaczy gdy norma prawna tego nie wyłącza) uprawnionemu przysługuje również kompetencja do żądania, by organ państwa dysponujący przymusem doprowadził do zrealizowania sprzężonych z prawem podmiotowym obowiązków”⁷.

Pojęcie prawa podmiotowego obejmuje: uprawnienia (występujące najczęściej w formie roszczeń), kompetencje (o charakterze roszczeń procesowych lub do dokonania innych czynności konwencjonalnych), czy wreszcie złożone sytuacje prawne pewnych podmiotów będące zespołami połączonych ze sobą w różny sposób uprawnień, roszczeń czy kompetencji⁸. Ponieważ termin „prawo podmiotowe” jest wieloznaczny⁹, precyzować go należy przede wszystkim za pomocą uprawnień – rozumianych najczęściej jako proste sytuacje prawne, pozwalające na bliższe wyznaczenie zachowania objętego prawem podmiotowym. Wśród uprawnień wyróżnia się: 1) roszczenia, 2) uprawnienia kształtujące, 3) zarzuty. Przez roszczenie w teorii prawa rozumie się taką sytuację prawną jakiegoś podmiotu B względem podmiotu A, gdy podmiot A jest zobowiązany do wykonania jakiegoś świadczenia na rzecz podmiotu B, a w przypadku niespełnienia tego świadczenia, aktualizuje się dla podmiotu B kompetencja do dokonania czynności konwencjonalnej polegającej na wytoczeniu powództwa¹⁰. Przez zarzut natomiast rozumie się swoiste uprawnienie, polegające na odmowie spełnienia roszczenia¹¹. Służy on ochronie interesów osoby, przeciwko której roszczenie się kieruje, a ochrona ta może mieć charakter trwały (zarzuty peremptoryjne) lub przejściowy (zarzuty dylatoryjne). Jako przykład zarzutu peremptoryjnego wskazuje się w doktrynie m.in. potrącenie¹². Przedstawienie wierzytelności do potrącenia bowiem trwale niweczy roszczenie wierzyciela.

⁷ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1993, s. 88.

⁸ S. Wronkowska, *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973, s. 52-56.

⁹ *Ibidem*, s. 56 i n.

¹⁰ S. Wronkowska, *Zarys teorii prawa*, Poznań 1997, s. 106; eadem, *Analiza...*, s. 54.

¹¹ Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, s. 91.

¹² *Ibidem*, s. 92.

Należy jednak zauważyć, że roszczenie wierzyciela nie jest zniweczone dlatego, iż zarzut podważa jego zasadność, lecz dlatego, że dochodzi do kompensacji wzajemnych wierzytelności. W związku z tym oświadczenie o potrąceniu ma charakter prawnokształtujący¹³. Dokonujący potrącenia posiada bowiem prawo do jednostronnego umorzenia wzajemnych wierzytelności, i to do wysokości wierzytelności niższej, przez złożenie jednostronnego oświadczenia woli (art. 498 § 2 k.c.). Innymi słowy – działanie potrącającego prowadzi do zmiany stosunku prawnego pomiędzy stronami. Tak ujęte uprawnienie do potrącenia mieści się w ogólnie przyjętych w doktrynie definicjach praw kształtujących zarówno w szerszym rozumieniu A. Woltera i S. Grzybowskiego, jak i w węższym – Z. Radwańskiego¹⁴. Wykonanie prawa kształtującego skutkuje zmianą istniejącego stosunku prawnego w stosunek prawny o innej treści albo ustaniem tegoż stosunku. Pierwszy przypadek będzie miał miejsce, kiedy potrąceniu ulegają dwie wierzytelności o różnej wysokości. Wówczas jedna z przeciwstawnych wierzytelności nie wygasa, gdyż – w myśl art. 498 § 2 k.c. – wskutek potrącenia obie wierzytelności umarzają się nawzajem jedynie do wysokości wierzytelności niższej, a wykonanie prawa kształtującego prowadzi do zmiany istniejącego pomiędzy stronami stosunku zobowiązaniowego. Natomiast w przypadku gdy potrąceniu ulegają wierzytelności o równej wysokości, zobowiązanie wygasa wskutek umorzenia równych sobie wierzytelności. W takiej sytuacji wykonanie prawa kształtującego prowadzi do ustania stosunku prawnego.

Prawo do potrącenia stwarza możliwość zniweczenia roszczenia wierzyciela przez złożenie jednostronnego oświadczenia woli, które skutkuje ustaniem lub zmianą istniejących pomiędzy stronami stosunków prawnych. Właśnie złożenie tego oświadczenia woli należałoby nazwać podniesieniem zarzutu potrącenia, a skutek następuje z chwilą złożenia oświadczenia, czyli z chwilą dojścia tego oświadczenia do drugiej strony (art. 60 k.c. w związku z art. 499 zd. 1 k.c.). Oświadczenie o potrąceniu ma charakter retroaktywny, ponieważ umorzenie wierzytelności następuje z chwilą, w której potrącenie stało się możliwe. Chodzi tutaj o wyeliminowanie następstw prawnych upływu czasu, przede wszystkim skutków opóźnienia i zwłoki. W sytuacjach analizowanych w tym artykule podniesienie zarzutu skutkuje zaistnieniem zmian w sferze prawnej osoby, przeciwko której nie przysługuje dłużnikowi żadna wierzytelność. Cesjonariusz pozostaje bowiem tylko w jednym stosunku zobowiązaniowym – po stronie wierzycielskiej. Również dlatego oświadczenie o potrąceniu doprowadza do umorzenia wierzytelności, które nie są przeciwstawne (umorzeniu podlegać mogą wierzytelności: dłużnik–cedent i cesjonariusz–dłużnik).

¹³ Por. również K. Gandor, *System prawa cywilnego...*, t. III, cz. 1, s. 854.

¹⁴ Zgodnie z szerszym rozumieniem, koncepcja praw kształtujących zakłada, „że stosowne uprawnienia istnieją bez żadnych odpowiadających im obowiązków, polegają zaś na możliwości doprowadzenia swoim własnym wyłącznie działaniem do powstania, ustania lub zmiany stosunku prawnego”. S. Grzybowski, *System prawa cywilnego*, t. I. *Cześć ogólna*. Wrocław 1985, s. 230; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, s. 135; węższe rozumienie uznaje za cechę wyróżniającą pojęcia prawa kształtującego to, że podmiotowi uprawnionemu przysługuje kompetencja do zmiany lub ustania istniejącego stosunku prawnego przez jednostronną czynność prawną; por. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, s. 74.

IV. ZASADY RZĄDZĄCE PRZELEWEM WIERZYTELNOŚCI

Jak wiadomo, zmiana wierzyciela polega na umownym przeniesieniu wierzytelności na inną osobę w takim stanie, w jakim wierzytelność ta znajduje się w chwili przelewu, a więc wraz z wszelkimi prawami i brakami z nią związanymi. W zakresie wierzytelności cesjonariusz staje się sukcesorem cedenta, wstępując w prawa i obowiązki cedenta – również w zakresie akcesoryjnych zabezpieczeń wierzytelności, uprawnień cedenta związanych z wierzytelnością (np. kary umowne, pierwszeństwo zaspokojenia, odstąpienie od umowy itp.), umów o charakterze procesowym dotyczących drogi i sposobu dochodzenia wierzytelności będącej przedmiotem przelewu: prorogacji jurysdykcji, klauzuli arbitrażowej oraz roszczeń ubocznych wynikających z przelanej wierzytelności – np. o odsetki¹⁵. Umowa przelewu dochodzi do skutku *solo consensu* i do podjęcia tej czynności nie jest potrzebna zgoda dłużnika¹⁶. Ponieważ ustawodawca nie wymaga od dłużnika wyrażenia zgody na przelanie wierzytelności przeciwko niemu przysługującej, sytuacja prawna dłużnika nie może wskutek przelewu zostać pogorszona. Istotną – z punktu widzenia dłużnika – chwilą jest zatem moment powiadomienia go o przelewie, choć Kodeks cywilny nie nakłada na żadną ze stron umowy cesji obowiązku takiego zawiadomienia¹⁷. Dlatego też trudno od dłużnika wymagać, by czynności przez niego dokonane w dobrej wierze w stosunku do osoby, którą ma prawo uważać za swojego wierzyciela, nie wywoływały skutku prawnego tylko z tej racji, że wierzyciel zbył wierzytelność.

Istnieją dwa istotne – w aspekcie dynamiki przelewu wierzytelności – punkty czasowe, które należy wziąć pod uwagę w razie konieczności określenia sposobu obrony dłużnika przy wykorzystaniu instytucji potrącenia. Pierwszym z nich jest moment zawiadomienia o przelewie. Zdarzenie to ma znaczenie o tyle, że wyznacza końcowy termin – rozumiany jako punkt czasowy – w którym musiały zaistnieć wszystkie przesłanki potrącenia pomiędzy dłużnikiem a wierzycielem (cedentem), aby potrącenie mogło wywołać skutek prawny w stosunku do cesjonariusza. Innymi słowy, ten punkt czasowy stanowić będzie podstawę analizy dopuszczalności potrącenia w kontekście zaistnienia jego ustawowych przesłanek. Drugim punktem czasowym jest dokonanie samego przelewu, wyznaczające początkową chwilę podniesienia zarzutu potrącenia przeciwko cesjonariuszowi. Aby skutek prawny potrącenia mógł zaistnieć w stosunku do cesjonariusza, konieczne jest przejście cedowanej wierzytelności na cesjonariusza, czyli przelew. Jednocześnie te punkty czasowe wyznaczać będą podmioty, pomiędzy którymi może dojść do potrącenia. Do momentu przelewu potrącenie będzie mogło nastąpić pomiędzy dłużnikiem a cedentem, po

¹⁵ Por. bliżej: J. Mojak, *Obrót wierzytelnościami*, Lublin 1998, s. 55; G. Filcek, *Spór dłużnika z cesjonariuszem o sąd miejscowo właściwy do dochodzenia świadczeń pieniężnych nabytych w drodze przelewu wierzytelności*, „Przegląd Sądowy” 2001, nr 10, s. 118; E. Łętowska, *System prawa cywilnego. Prawo zobowiązań – część ogólna*, t. III, cz. 1, Wrocław 1981, s. 914.

¹⁶ *Ibidem*, s. 911.

¹⁷ W kwestii braku obowiązku zawiadomienia dłużnika o przelewie oraz odnośnie krytyki takiego rozwiązania legislacyjnego por. J. Mojak, *Przelew wierzytelności w polskim prawie cywilnym*, Lublin 1990, s. 178 i n. Odmiennie H. Cieplą, *Komentarz do kodeksu cywilnego, Księga trzecia – Zobowiązania*, t. I, Warszawa 1996, s. 491. Autorka niesłusznie wywodzi istnienie obowiązku zawiadomienia o przelewie ze sformułowania art. 512 k.c. *in principio*. Przepis ten wszakże nie nakłada obowiązku na zbywcę dokonania zawiadomienia, lecz jedynie normuje konsekwencje prawne braku zawiadomienia.

przelewie a przed zawiadomieniem – pomiędzy dłużnikiem a cedentem, ze skutkiem w stosunku do cesjonariusza, po zawiadomieniu zaś o przelewie – na zasadach ogólnych. Na tle zmieniającej się sytuacji faktycznej i prawnej w toku dokonywania się przelewu wierzytelności należy wyróżnić niektóre sposoby wykorzystania przez dłużnika zarzutu potrącenia oraz krótko je scharakteryzować.

V. POTRĄCENIE PRZED PRZELEWEM

Najprostszym i najczęściej spotykanym sposobem skorzystania z instytucji potrącenia jest podniesienie bezpośrednio zarzutu potrącenia przeciwko swojemu wierzycielowi. Taki sposób jest skuteczny przed ewentualnym zawarciem umowy przelewu wierzytelności. Dlatego też przedstawiona do potrącenia wierzytelność musi w danym czasie do tego nadawać, a zatem istnieć powinien „stan potrącalności”. W przypadku złożenia oświadczenia woli o potrąceniu, dochodzi do zmiany w stosunkach obligacyjnych pomiędzy dwiema osobami w tych stosunkach uczestniczących¹⁸. Jeżeli przeciwstawne wierzytelności są równe co do wysokości, zobowiązania wskutek umorzenia tych wierzytelności wygasną. Jeżeli zaś wysokość wierzytelności jest różna, tylko jedna z nich (niższa) ulegnie całkowitemu umorzeniu, druga zaś – do wysokości tej niższej wierzytelności. W analizowanym tu przypadku wszelkie konsekwencje prawne potrącenia będą miały miejsce pomiędzy stronami przeciwstawnych wierzytelności, bez żadnych zmian podmiotowych. Kwestia dojścia przelewu do skutku jest w takim przypadku kwestią otwartą i zależy od tego, czy potrącenie spowodowało wygaśnięcie obydwu wierzytelności w całości, czy też jedna z nich w części istnieje i może być przedmiotem przelewu.

VI. POTRĄCENIE W STOSUNKU DO CEDENTA PO PRZELEWIE, LECZ PRZED ZAWIADOMIENIEM O CESJI

Podniesienie zarzutu potrącenia przeciwko cedentowi bezpośrednio, lecz po zawarciu umowy przelewu wierzytelności, a przed chwilą zawiadomienia o przelewie, osadzone jest w następującej regulacji normatywnej. Zastosowanie do takiego stanu faktycznego ma przepis art. 512 k.c., który stanowi: „Dopóki zbywca nie zawiadomił dłużnika o przelewie, spełnienie świadczenia do rąk poprzedniego wierzyciela ma skutek względem nabywcy, chyba że w chwili spełnienia świadczenia dłużnik wiedział o przelewie. Przepis ten stosuje się odpowiednio do innych czynności prawnych dokonanych między dłużnikiem a poprzednim wierzycielem”. Uregulowanie to ma na celu ochronę dłużnika, który nie wiedział o cesji. Dla niniejszego artykułu istotny jest zapis przepisu art. 512 k.c. *in fine*, który traktuje o innych czynnościach prawnych dłużnika z poprzednim wierzycielem. Taką czynnością może być potrącenie, które polega

¹⁸ Lub w jednym bardziej złożonym stosunku obligacyjnym, najczęściej takim, gdzie jedna wierzytelność stała się pieniężna wskutek przekształcenia świadczenia pierwotnego w świadczenie odszkodowawcze.

na oświadczeniu woli złożonym w celu wywołania określonego skutku prawnego (art. 60 k.c.) i ma charakter jednostronnej czynności prawnokształtującej¹⁹. W przypadku określonym w przepisie art. 512 k.c. *in fine*, podniesienie zarzutu potrącenia przeciwko cedentowi przed chwilą zawiadomienia dłużnika o przelewie, co do zasady powoduje umorzenie przeciwstawnych wierzytelności, pomimo że cedent nie jest już wierzycielem. Skutek prawny wywołany zostanie bezpośrednio w stosunku do cesjonariusza, a oświadczenie skierowane będzie do cedenta. Skutek jednostronnej czynności prawnej nastąpi w sferze prawnej osoby niebędącej adresatem oświadczenia woli potrącającego. Istnieje więc rozszerzona skuteczność potrącenia, które w konkretnych okolicznościach, na podstawie art. 512 k.c. *in fine*, wywołuje skutek prawny w postaci umorzenia wierzytelności osoby, która nie jest zobowiązana względem dłużnika cedowanej wierzytelności. W sytuacji takiej następuje pewien wyłom dotyczący istoty stosunku zobowiązaniowego, polegający na istnieniu prawa względnego, w tym wypadku skutecznego przeciwko osobie, niebędącej dłużnikiem przedstawionej do potrącenia wierzytelności.

Warunkiem wywołania takiego skutku prawnego jest oczywiście dobra wiara dłużnika. Miarodajny dla oceny dobrej wiary dłużnika jest moment spełnienia świadczenia lub dokonania potrącenia pomiędzy dłużnikiem a cedentem²⁰. Wbrew sugestii płynącej z literalnego brzmienia art. 512 k.c., dobrą wiarę dłużnika eliminuje nie tylko dokonane przez cedenta zawiadomienie dłużnika o cesji²¹. Może być ona wyłączona w następstwie następujących zdarzeń: po pierwsze – dobrą wiarę wyłącza zawiadomienie dłużnika o przelewie²², po drugie – zła wiara dłużnika ma miejsce również wtedy, gdy dłużnik powziął wiadomość o przelewie w inny sposób, także od cesjonariusza. Oczywiście, dopiero na gruncie okoliczności faktycznych konkretnej sprawy można orzec, czy takie powiadomienie przez cesjonariusza lub w inny sposób jest pewne, wiarygodne i skuteczne, tzn. czy wyłącza domniemywaną na gruncie art. 4 k.c. dobrą wiarę dłużnika. Zależy to oczywiście od dowodów przedstawionych przez cesjonariusza, jako osobę zainteresowaną. Jak trafnie wskazał Sąd Najwyższy w wyroku z 10 października 2002 r., V CKN 1796/00 („Prawo Bankowe” 2003, nr 2, s. 26): „Ciężar udowodnienia przewidzianego w art. 512 k.c. zawiadomienia dłużnika przez zbywcę o przelewie spoczywa na nabywcy wierzytelności. Przedłożenie potwierdzenia nadania przesyłki poleconej nie zawsze wystarcza do udowodnienia doręczenia tej przesyłki adresatowi”. Przeprowadzenie dowodu złej wiary – na tle okoliczności konkretnej sprawy – nie zawsze okazuje się łatwe, ponieważ dłużnik zawsze może bronić się brakiem wiarygodnej informacji.

---

¹⁹ Odrębną kwestią jest niekwestionowana dopuszczalność potrącenia umownego, które charakteryzuje się odmienną – kontraktową konstrukcją. Ten typ potrącenia nie jest jednak przedmiotem niniejszego artykułu. Odnośnie do charakteru potrącenia umownego por. K. Gandor, *System prawa cywilnego...*, t. III, cz. 1, s. 853 i n.

²⁰ Por. H. Ciepła, *op. cit.*, s. 491.

²¹ Tak również: J. Mojak, *Przelew wierzytelności...*, s. 176.

²² Por. wyrok Sądu Najwyższego z 29 listopada 2001 r., V CKN 1537/00, OSNC 2002, nr 9, poz. 113: „Jeżeli w toku procesu powód dokona przelewu dochodzonej wierzytelności na osobę trzecią, pozwany może – do czasu powzięcia wiadomości o dokonanych przelewach – skutecznie zgłosić do potrącenia wzajemną wierzytelność przysługującą mu wobec powoda”.

VII. POTRĄCENIE W STOSUNKU DO CESJONARIUSZA PO PRZELEWIE, LECZ PRZED ZAWIADOMIENIEM O CESJI

Podniesienie przez dłużnika zarzutu potrącenia przeciwko cesjonariuszowi już po przelewie, lecz przed zawiadomieniem dłużnika o zawarciu umowy cesji wierzytelności, rządzi się następującymi zasadami. Ponieważ chwila zawiadomienia o przelewie bądź powzięcia o nim wiarygodnej wiadomości jest konstytutywna dla wyznaczenia podmiotu, przeciwko któremu można podnieść zarzut potrącenia, dopiero z tą chwilą aktualizuje się możliwość podniesienia zarzutu potrącenia przeciwko nabywcy wierzytelności. Należy jednak podkreślić, że dłużnik nie traci możliwości normalnego dochodzenia wierzytelności przeciwko cedentowi, gdyż ciągle pozostaje jego wierzycielem z wierzytelności, która nie jest przedmiotem przelewu. Dłużnik nie może jednak podnieść zarzutu potrącenia przeciwko cedentowi, choć nie wyłącznie z tego powodu, że ten cedomował wierzytelność, lecz przede wszystkim dlatego, że powziął on o tym fakcie wiadomość. Wówczas dłużnik styka się z problemem, czy dana osoba jest uprawniona do domagania się świadczenia (najczęściej: czy jej twierdzenia o nabyciu wierzytelności w drodze przelewu są prawdziwe) oraz z problemem, w stosunku do kogo należy złożyć oświadczenie o potrąceniu.

Może się zdarzyć sytuacja, gdy dłużnik ma wątpliwości, czy przelew jest dokonany lub czy jest ważny. W takiej sytuacji powinien on zażądać pisemnego zawiadomienia o przelewie. Jeżeli takie działanie nie przyniesie zadowalającego rezultatu, dłużnik może złożyć – na podstawie przepisu art. 467 pkt 1 k.c. – przedmiot świadczenia do depozytu sądowego, wywołując tym samym – w myśl art. 470 k.c. – skutki spełnienia świadczenia²³. O ile przepisy dają dłużnikowi normatywne rozwiązanie co do spełnienia świadczenia w razie ewentualnych wątpliwości wobec osoby wierzyciela, to poszukiwać trzeba rozwiązań w razie wątpliwości odnośnie do podmiotu, w stosunku do którego może dłużnik potrącić wierzytelność przeciwstawną. W praktyce najczęściej jest tak, że osoba ta jest wyznaczona poprzez jej aktywną rolę. Zwykle bowiem potrącenie dokonane jest przeciwko osobie, która realizuje określone roszczenie przeciwko dłużnikowi. Wystąpienie przeciwko dłużnikowi przez cesjonariusza z żądaniem świadczenia jest w istocie nieformalnym zawiadomieniem o cesji. Formalne zaś – w myśl art. 512 k.c. – powinno być dokonane przez cedenta. Zawiadomienie nieformalne przez cesjonariusza jest niewystarczające dla uzyskania przez dłużnika ochrony z art. 515 k.c.²⁴

Podniesienie zarzutu potrącenia w stosunku do domniemanego cesjonariusza, do chwili formalnego zawiadomienia o cesji, dłużnik realizuje na własne ryzyko. Inną sprawą jest, że ryzyko to nie jest duże, zważywszy że oświadczenie o potrąceniu ma charakter kształtujący. Zatem jeżeli domniemany cesjo-

---

²³ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 14 kwietnia 1994 r., ACr 178/94, OSA 1994, nr 6, poz. 30: „Dłużnik nie ma obowiązku już tylko na podstawie doniesienia cesjonariusza uiścić jemu zapłatę. Powinien zbadać, kto występuje w charakterze cesjonariusza, zaś w wypadku wątpliwości, np. w razie niedostatecznego wykazania cesji albo kolizji między kilku pretendencjami, złożyć, dla uniknięcia niebezpieczeństwa zarzutu spełnienia świadczenia do rąk osoby nieuprawnionej do jego przyjęcia (art. 452 k.c.), dłużną sumę do depozytu sądowego (art. 467 pkt 1, 3 k.c.)”.

²⁴ E. Łętowska, op. cit., s. 916.

nariusz nie nabędzie skutecznie wierzytelności, to oświadczenie dłużnika o potrąceniu nie wywoła zamierzonego skutku prawnego, a przede wszystkim w żaden sposób nie doprowadzi do pogorszenia sytuacji dłużnika. W sytuacji natomiast, gdy cesjonariusz skutecznie nabędzie wierzytelność cedenta, skierowane do niego oświadczenie o potrąceniu wywoła skutek w postaci umorzenia przeciwstawnych wierzytelności do wysokości wierzytelności niższej. Fakt, że dłużnik nie był jeszcze formalnie zawiadomiony o przelewie, nie ma znaczenia prawnego.

VIII. POTRĄCENIE PO PRZELEWIE I PO ZAWIADOMIENIU O CESJI W STOSUNKU DO CESJONARIUSZA WIERZYTELNOŚCI WYMAGALNEJ W CHWILI ZAWIADOMIENIA

Kolejna ewentualność, to podniesienie zarzutu potrącenia przeciwko cesjonariuszowi już po zawiadomieniu dłużnika o zawarciu umowy cesji wierzytelności, w przypadku gdy wierzytelność przedstawiona do potrącenia stała się wymagalna przed zawiadomieniem dłużnika o przelewie.

Zasada niepogarszania sytuacji prawnej dłużnika wskutek przelewu znajduje wyraz również w przepisie art. 513 k.c. Przepis ten stanowi jednocześnie wyjątek od zasady tożsamości stron wierzytelności przedstawionej do potrącenia, zezwalając na dokonanie tej czynności w stosunku do osoby niebędącej dłużnikiem. Podstawą rozstrzygnięcia ustawowego jest przełamanie zasady *compensatio ex persona tertii fieri nequit*. Zgodnie z przepisem art. 513 § 1 k.c., dłużnikowi przysługują przeciwko nabywcy wierzytelności wszelkie zarzuty, które miał przeciwko zbywcy w chwili powzięcia wiadomości o przelewie. Skoro dłużnikowi przysługują wszystkie zarzuty posiadane do chwili zawiadomienia o przelewie, to również zarzut potrącenia. W doktrynie pogląd ten nie budzi wątpliwości: „Do możliwości podniesienia zarzutu potrącenia generalnie stosuje się zasadę przewidzianą w art. 513 § 1 k.c., a zatem dłużnik może podnieść przeciwko nabywcy wierzytelności wszystkie te zarzuty, jakie miał przeciwko zbywcy w chwili powzięcia wiadomości o przelewie”²⁵. Podobny pogląd wyraził Sąd Apelacyjny w Poznaniu (wyrok z 8 grudnia 1999 r., I Aca 722/99, niepubl.). Pozwany w tej sprawie był głównym wykonawcą budowy. Podwykonawcą była spółka K. – cedent. Z powodu zwłoki w oddaniu budynku przez podwykonawcę powstał obowiązek świadczenia przez spółkę K. na rzecz pozwanego kary umownej. Spółka K. zbyła na powodów wierzytelność o zapłatę wynagrodzenia za roboty budowlane. Pozwany po dokonaniu przelewu i po zawiadomieniu o cesji potrącił wierzytelność z tytułu kar umownych z wierzytelności o zapłatę wynagrodzenia. Sąd Apelacyjny, uznając skuteczność potrącenia, uzasadnił swój pogląd w sposób następujący: „Przed wszystkim sąd I instancji, przeprowadzając wykładnię art. 513 § 1 i 2 k.c. w zakresie możliwości podniesienia przez dłużnika zarzutu potrącenia, jako obrony przed roszczeniami nabywcy wierzytelności, wyszedł z niewłaściwego założenia, jakoby decydujące znacze-

²⁵ Ibidem, s. 914.

nie miała chwila podniesienia zarzutu potrącenia i by w każdym wypadku skuteczność tego zarzutu zależała od zachowania pierwszeństwa czasowego wymagalności wierzytelności nabywcy w stosunku do przedstawianej do potrącenia wierzytelności dłużnika. Tymczasem [...] do możliwości podniesienia zarzutu potrącenia generalnie stosuje się zasadę przewidzianą w art. 513 § 1 k.c., a zatem dłużnik może podnieść przeciwko nabywcy wierzytelności wszystkie te zarzuty, jakie miał przeciwko zbywcy w chwili powzięcia wiadomości o przelewie”. Pogląd ten jest w pełni słuszny, a jego trafność potwierdził Sąd Najwyższy w wyroku ogłoszonym 12 października 1972 r., II CR 369/72 (LEX nr 7151): „W świetle art. 174 k.z. i art. 513 k.c., dłużnikowi przysługują przeciwko nabywcy wierzytelności wszelkie zarzuty, jakie miał przeciwko zbywcy tej wierzytelności – także więc i zarzut potrącenia; nie dotyczy to jednak wypadku, gdy wierzytelność przysługująca dłużnikowi względem zbywcy stała się wymagalna później niż wierzytelność będąca przedmiotem przelewu”.

Również w tym przypadku potrącenie wywołuje skutek prawny w postaci umorzenia wierzytelności osoby, która nie jest zobowiązana względem dłużnika przeciwstawnej wierzytelności. Potrącenie posiada więc w tym przypadku rozszerzoną skuteczność prawną, gdyż modyfikuje sytuację prawną cesjonariusza, pozbawiając go w całości lub części wierzytelności nabytej w drodze przelewu. Całkowicie odrębną sprawą jest możliwość dochodzenia roszczeń z tego faktu wynikających przez cesjonariusza przeciwko cedentowi. Istotne jest bowiem to, że podniesienie zarzutu potrącenia przeciwko cesjonariuszowi, po formalnym zawiadomieniu o przelewie, powoduje umorzenie przeciwstawnych wierzytelności, pomimo że dłużnik nie posiada w stosunku do cesjonariusza żadnej wierzytelności.

Należy podkreślić, że możliwość dokonania potrącenia w stosunku do cesjonariusza nie jest obwarowana żadnym końcowym terminem. Koniecznym i zarazem wystarczającym warunkiem jest, by w chwili zawiadomienia o przelewie istniał tzw. stan potrącalności. Oczywiście w praktyce największe znaczenie przedstawiać będzie wymagalność wierzytelności, albowiem istnienie tej przesłanki decydować będzie o tym, czy zastosowanie będzie miał przepis art. 513 § 1 k.c., czy też art. 513 § 2 k.c.

IX. POTRĄCENIE PO PRZELEWIE I PO ZAWIADOMIENIU O CESJI W STOSUNKU DO CESJONARIUSZA WIERZYTELNOŚCI NIETYMAGALNEJ W CHWILI ZAWIADOMIENIA O PRZELEWIE, NA PODSTAWIE ART. 513 § 2 K.C.

Ostatnia wymagająca rozważenia sytuacja, to podniesienie zarzutu potrącenia przeciwko osobie trzeciej już po zawiadomieniu dłużnika o zawarciu umowy cesji wierzytelności, gdy wierzytelność przedstawiona do potrącenia stała się wymagalna po zawiadomieniu dłużnika o przelewie.

Zgodnie z przepisem art. 513 § 2 k.c., dłużnik może z przelanej wierzytelności potrącić wierzytelność, która mu przysługuje względem zbywcy, chociażby stała się wymagalna dopiero po otrzymaniu przez dłużnika zawiadomienia o przelewie. Nie dotyczy to jednak wypadku, gdy wierzytelność przysługująca

względem zbywcy stała się wymagalna później niż wierzytelność będąca przedmiotem przelewu. Kodeks cywilny dopuszcza zatem możliwość przedstawienia do potrącenia wierzytelności, która stała się wymagalna po notyfikacji o przelewie. Możliwość taka ograniczona została jednak do wypadku, gdy wierzytelność przedstawiona do potrącenia stała się wymagalna wcześniej lub równocześnie z wierzytelnością cedowaną. U podstaw tego ograniczenia legła myśl, że nie należy przyznawać dłużnikowi takiego niweczącego nabytą przez cesjonariusza wierzytelność zarzutu i skutecznego w stosunku do cesjonariusza, a który mógłby być przez cesjonariusza zrealizowany zanim zaistniałby stan potrącalności z przelaną wierzytelnością. Ponadto ograniczenie to zapobiega powstrzymaniu się dłużnika cedowanej wierzytelności ze spełnieniem świadczenia do czasu, gdy jego własna wierzytelność stanie się wymagalna.

X. KONKLUZJE

Unormowania dotyczące możliwości przedstawiania wierzytelności do potrącenia na tle dynamiki przelewu wierzytelności powinny być rezultatem wypośrodkowania zasad obowiązujących w prawie zobowiązań w zakresie uznawania przez ustawodawcę pewnych chronionych prawem wartości za szczególnie ważne. Chodzi tutaj o zasadę niepogarszania sytuacji prawnej dłużnika wskutek cesji, zasadę *nemo plus iuris in alium transferre potest quam ipse habet* oraz ochrony pewności obrotu, a także ochrony praw działającego w dobrej wierze cesjonariusza. Nie ulega wątpliwości, że przepis art. 513 § 2 k.c. jest najdalej idącym przykładem rozszerzenia przez ustawodawcę możliwości potrącenia w stosunku do osoby niebędącej dłużnikiem. Przyznaje on bowiem przeciwko osobie trzeciej (cesjonariuszowi) uprawnienie, które nie istniało przeciwko dłużnikowi (cedentowi) w chwili zawiadomienia o przelewie. Dodatkowo zauważyć należy, że zajęcie wierzytelności przez osobę trzecią wyłącza umorzenie tej wierzytelności przez potrącenie tylko wtedy, gdy dłużnik stał się wierzycielem swego wierzyciela dopiero po dokonaniu zajęcia, albo gdy jego wierzytelność stała się wymagalna po tej chwili, a przy tym dopiero później aniżeli wierzytelność zajęta (art. 504 k.c.). Wierzytelność przedawniona może być potrącona, jeżeli w chwili, gdy potrącenie stało się możliwe, przedawnienie jeszcze nie nastąpiło (art. 502 k.c.). Ochrona dłużnika za pomocą zarzutu potrącenia zakreślona została przez ustawodawcę bardzo szeroko; pytanie – czy nie nazbyt szeroko? *De lege ferenda* można by się zastanowić, czy przepis art. 513 § 2 k.c. jest potrzebny i czy nie jest wystarczającą ochroną dłużnika, zakreślenie granicznego punktu czasowego na chwili zawiadomienia o przelewie. W takim ujęciu utrzymana byłaby zasada niepogarszania sytuacji prawnej dłużnika wskutek przelewu, a jednocześnie zakres ochrony działającego w dobrej wierze cesjonariusza uległby zwiększeniu. Pamiętać bowiem należy, że przepisy chroniące dłużnika godzą w pewność obrotu, a uzasadnienie aksjologiczne art. 513 § 2 k.c. nie wydaje się przekonujące.

**STATUTORY COMPENSATION CHARGED UPON AN ASSIGNEE
IN THE LIGHT OF THE ASSIGNMENT OF DEBT****S u m m a r y**

The paper deals with a possibility of a statutory compensation charged upon an assignee of the assigned debt. The aim of the legal regulation is to establish a certain protection of the debtor who has no means or power to influence the assignment and who should not bear the risk of transferring the rights without his knowledge and consent. Further, there is no protection of the certainty of the legal transaction or the assignee's rights who is acting in good faith and takes the position of a creditor, towards whom the debtor does not have any counter-off-balancing receivables. The paper offers a number of possible solutions to compensate the assignment of receivables in individual phases and evaluates the binding legal regulations regarding that issue.